

**Tanie wydania literatury pięknej
w pierwszej połowie XIX w. w Galicji
(1822—1863)¹**

Przedmiotem przedstawionej rozprawy są tanie wydania literatury pięknej w Galicji w latach 1822—1863. W polu zainteresowań pozostały zarówno inicjatywy nakładców-wydawców z tego terenu, jak i efekty ich poczynañ, tak pod względem wielkości produkcji, jak dostarczanych treści oraz ich związków z czasami, w których zostały opublikowane, wreszcie jako wytworu materialnego.

Podjęcie problemu taniej książki w rozumieniu nabywcy wymagało opracowania kryterium ceny. Dokonano tego w oparciu o istniejącą literaturę z zakresu cen. Analiza materiału pozwoliła na przyjęcie stałej ceny dla całego badanego okresu i obszaru wszystkich trzech zaborów, wyrażonej w złotych polskich. Przyjęto, że cena taniej książki nie powinna przekraczać górnej granicy średnich dziennych zarobków robotniczych, które wahały się od 1 do 4 złp. Ustalone kryterium ceny stało się punktem wyjścia dla wyodrębnienia książki taniej z całości produkcji typograficznej XIX wieku.

W obrębie tanich wydań obszar zainteresowań zawężono do literatury pięknej, przyjmując za podstawowy jej wyznacznik funkcję estetyczną dzieła. Uczyniono pewne wyjątki w odniesieniu do utworów z okresów poprzedzających omawia-

ną epokę, przy których sugerowano się również ich obecnym miejscem w historii literatury. Uwzględniono też gatunki z pogranicza literatury pięknej, zwłaszcza pamiętnik, który w tamtych czasach, przepojonych historyzmem, był jedną z form służących utrwalaniu ważniejszych wydarzeń z życia narodu. Poza zasięgiem tematu pozostała literatura religijna, utwory okolicznościowe i literatura przeznaczona dla określonej kategorii czytelników, dla ludu, dla dzieci i młodzieży, o ile określenie takie znalazło się w podtytule dzieła.

Przyjęcie granic chronologicznych, pokrywających się z tradycyjnie wyznaczonymi ramami dla epoki polskiego Romantyzmu, podyktowane było możliwością ukazania na tle jednorodnych tendencji literackich i znaczących wydarzeń historyczno-politycznych kształtowania się programu wydawniczego i ich wzajemnych powiązań. Równocześnie daty 1822 i 1863 stanowią w dziejach polskiej książki ważne granice, zwłaszcza rok 1863, kiedy to upadek powstania styczniowego spowodował zahamowanie ruchu wydawniczego na obszarze wszystkich trzech zaborów.

Ukształtowana jeszcze w XIX w. obiegowa opinia o ośrodkach galicyjskich jako martwych kulturalnie, z brakiem inicjatyw w tym zakresie, która stopniowo jest rehabilitowana, skłoniła do rozpatrzenia problemu taniej książki na tym właśnie terenie i przebadania inicjatyw na rzecz obniżenia cen książek podejmowanych na obszarze zaboru austriackiego i ich efektów.

Realizacji postawionego w pracy celu, zmierzającego do wykazania, że wydawcy-nakładcy galicyjscy wnieśli znaczący wkład w dzieło upowszechnienia książki w społeczeństwie, posłużyło rozpatrzenie omawianego problemu z odwołaniem się do bibliograficznego materiału porównawczego z zaboru rosyjskiego i pruskiego.

Podstawą źródłową niniejszej rozprawy były:

- tanie wydania galicyjskie XIX w., których zdecydowana większość znajduje się w zasobach Biblioteki Jagiellońskiej;

- katalogi księgarskie: Józefa Czecha, Kajetana Jabłońskiego, Walentego Rafalskiego i Józefa Zawadzkiego;

- ogłoszenia i prospekty księgarskie;

- spisy książek drukowane na okładkach przejrzanym wydawnictw;

- dziewiętnastowieczne prace z zakresu drukarstwa i bibliografii;

- przekazy pamiętnikarskie i korespondencja;

- źródła bibliograficzne.

Materiał źródłowy uzupełniła literatura przedmiotu.

Opracowania dotyczące życia literackiego i dziejów drukarstwa w ośrodkach galicyjskich pozwoliły na ukazanie produkcji taniej książki na tle całościowych osiągnięć typografów. Przy opracowaniu szaty zewnętrznej wykorzystano publikacje teoretycznohistoryczne, podejmujące zagadnienie estetyki druku.

Przedmiot prezentowanej rozprawy oraz realizacja przyjętych celów zdecydowały, że materiał bibliograficzny posłużył do analizy ilościowej i jakościowej efektów poczynania wydawców-nakładców i drukarzy galicyjskich, wzbogaconej zestawieniami statystycznymi. Wykorzystanie metody porównawczej było niezbędne ze względu na postawioną w pracy hipotezę o liczącym się wkładzie wydawców zaboru austriackiego. Dla przeprowadzenia analizy wyglądu zewnętrznego taniej książki posłużono się metodą typograficzną, rozumianą jako badanie formy druku.

Struktura omawianej rozprawy obejmuje poza wstępem cztery rozdziały, podsumowanie i aparat naukowy. Pierwszy rozdział poświęcony jest warunkom kulturalno-literackim w ośrodkach galicyjskich, w których podejmowano inicjatywy

na rzecz obniżenia cen książek. Omówiono szkolnictwo z uwzględnieniem spiskowej działalności samokształceniowej, rolę instytucji naukowych: Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Towarzystwa Naukowego Krakowskiego połączonego z Uniwersytetem Jagiellońskim i ludzi z nimi związanych, którzy uczestniczyli w życiu kulturalnym zaboru. Scharakteryzowano też zaplecze typograficzne poszczególnych ośrodków. Udział nakładców i wydawców galicyjskich w realizowaniu zamierzeń wydawniczych, zmierzających do dostarczenia na rynek taniej książki, przedstawiono na tle ogólnopolskich tendencji i imprez edytorskich w tym zakresie.

Podjęto również próbę odpowiedzenia na pytanie, jakie grupy społeczne i zawodowe były faktycznymi nabywcami tanich wydań, dokonaną w oparciu o zachowane listy prenumeratorów.

Rozdział drugi przynosi analizę ilościową tanich edycji w poszczególnych ośrodkach w przekroju chronologicznym. Statystyczne ukazanie osiągnięć oficyn galicyjskich w wytwarzaniu taniej książki zmierzało do ustalenia czasokresu o szczególnie dużym nasileniu jej produkcji i ukazania dorobku drukarzy. Zobrazowaniu osiągnięć galicyjskich drukarzy posłużył ostatni fragment tego rozdziału, w którym omówiono produkcję typograficzną tanich wydań w Galicji na tle zaboru rosyjskiego i pruskiego. Zestawienie danych statystycznych dotyczących całości produkcji z liczbą tanich wydań z najniższej grupy cenowej pozwoliło na stwierdzenie, że Galicja ustępowała wprawdzie pierwszeństwa pod względem liczby wytłoczonych tytułów bardzo prężnym ośrodkom zaboru rosyjskiego, ale zdecydowaną zasługą drukarzy galicyjskich było dostarczenie na rynek księgarski, proporcjonalnie do globalnej produkcji tanich edycji, dużego procentu książki bardzo taniej.

Trzeci rozdział poświęcono analizie programu wydawni-

czego na tle ogólnych tendencji epoki. Omówiono w obrębie poszczególnych ośrodków działalność nakładców oraz z rzadka występujących wydawców, którzy wywarli duży wpływ na dobór utworów wydawanych w tanich edycjach. Zamierzono przy tym odpowiedzieć na pytanie: jakie miejsce przypadło w nim reedycjom utworów polskich z epok minionych i doborowi autorów współczesnych, ze zwróceniem szczególnej uwagi na edycje cenionych już wówczas twórców krajowych i emigracyjnych.

Prześledzenie repertuaru wydawniczego wykazało, że przeważała w nim polska literatura współczesna z dominacją autorów lokalnych, przy skromnej reprezentacji twórców emigracyjnych. Niewątpliwą natomiast zasługą wydawców galicyjskich było dokonywanie wznowień z literatury dawniejszej, które stanowiły ponad 16% spośród 258 tytułów. Efekty poczynań edytorów galicyjskich ukazano na tle ogólnopolskim, zwracając uwagę na podobieństwa i różnice zachodzące w programach wydawniczych pomiędzy poszczególnymi zaborami. Analiza porównawcza tych programów pozwoliła wykazać, że w upowszechnianiu dawniejszego dorobku polskiej literatury galicyjskie akcje wydawnicze były poważnym osiągnięciem. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza działalność Kazimierza Józefa Turowskiego, a także Jana Szlachetowskiego, Jana Sabiniego. Podjęte przez nich zamysły, by tanio wydawać literaturę narodową, dowodziły ich ambicji edytorskich i świadomych postaw obywatelskich.

Rozdział ostatni - czwarty - przynosi charakterystykę wyglądu zewnętrznego tanich druków. Zasadniczym pytaniem w tym rozdziale było: jakie środki edytorskie i typograficzne stosowano powszechnie. Z wyposażenia edytorskiego uwzględniono tu strukturę tekstu - wyposażenie go w przedmowę, objaśnienia, spisy treści, erratę i dedykacje. W wyglądzie zewnętrznym książki zwrócono uwagę na format, kartę tytułową, papier, wielkości użytych czcionek, szerokość

marginesów, interlinie, materiał zdobniczy wprowadzony do tanich wydań oraz oprawę.

Przeprowadzona analiza pozwoliła na ustalenie najbardziej typowych cech książki taniej, jak też wskazanie tych, które ze względu na obniżenie kosztów produkcji pojawiały się w nich rzadko lub wcale. Stwierdzono, że strona edytorska nosiła znamiona edycji popularnych. Największą dbałością o opracowanie edytorskie wyróżniały się wydania dzieł z dawniejszego piśmiennictwa polskiego. W wyglądzie zewnętrznym efekt obniżenia cen był najczęściej widoczny w stosowaniu gorszych gatunków papieru, bardziej oszczędnym wprowadzaniu światła i skromnym wykorzystaniu materiału zdobniczego. Prześladowano też zmiany w zdobnictwie tych druków zachodzące pod wpływem nowych tendencji i czynników historycznych. Wskazano również oficyny, których tanie druki charakteryzowała największa staranność.

Przeprowadzone badania potwierdziły znaczący wkład Galicji w produkcję taniej książki. Podejmowane w tym zakresie inicjatywy na rzecz obniżenia cen książek nie były pozbawione ambicji wydawniczych. Znamienne, że uwagę tę odnieść można zarówno do stolicy zaboru - Lwowa oraz małych ośrodków prowincjonalnych: Sanoka, Przemyśla czy Wadowic. Realizatorom planowych akcji edytorskich tego zaboru: Janowi Szlachtowskiemu, Hipolitowi Stupnickiemu, Janowi Sabińskiemu, a przede wszystkim Kazimierzowi Józefowi Turowskiemu towarzyszyła myśl przysłużenia się narodowej kulturze i rozumienie konieczności zapewnienia dostępu szerokim kręgom odbiorców do skarbów literatury polskiej. Edycja "Biblioteki Polskiej" K.J. Turowskiego, jak żadna inna, przyniosła całe bogactwo tytułów z XVI, XVII i XVIII w.

Ten kierunek działalności wydawniczej jest cechą znamieną dla Galicji i w rozmiarach ilościowych największą w porównaniu z pozostałymi zaborem. Podejmowane na tym terenie konspiracyjne akcje wydawnicze - we Lwowie, Krako-

wie - przyniosły utwory o silnych akcentach patriotycznych i rewolucyjnych.

Prześledzenie wyglądu tanich wydań pod kątem ich funkcji i estetyki pozwoliło ustalić, że strona edytorska tych druków zależała w większym stopniu od wydawanego utworu niż naznaczonej ceny. Można to obserwować na przykładzie wznowień, których szata edytorska przedstawiała się najlepiej.

Podjęta i zrealizowana próba omówienia poczynañ wydawców galicyjskich na rzecz obniżenia cen książek i ich efektów, zarówno pod względem rozmiarów ilościowych produkcji, dobieranych treści, jak i wyglądu zewnętrznego tych druków potwierdziła, że ośrodki galicyjskie wniosły wkład w życie kulturalne narodu, a działalność wydawców-nakładców zaboru austriackiego na rzecz obniżenia cen książek i upowszechniania tą drogą literatury narodowej zaowocowała ambitnymi inicjatywami wydawniczymi.

PRZYPISY

1. Autoreferat wygłoszony podczas obrony pracy doktorskiej, która odbyła się dn. 24 czerwca 1983 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Gdańskiego. Promotor: prof. dr Karol Głombowski; recenzenci: prof. dr hab. Jan Trzynadłowski, doc. dr hab. Józef Bachórz.